

УДК 341.1

М. Г. Окладна, кандидат історичних наук,
доцент Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Еволюція ідей про об'єднану Європу в епоху Нового часу

Ідея об'єднаної Європи має тривалу історію. М. Тетчер, розмірковуючи над ідеєю «Європи», доходить висновку, що вона завжди була певним міфом, що, однак, не робить її менш впливовою. Причина цієї ситуації криється в тому, що в умах більшості людей цей міф асоціюється з цивілізованим способом життя. М. Тетчер особливо наголошує на тій обставині, що «Європейська ідея, схоже, може практично необмежено видозмінюватися. У цьому і є її привабливість. Якщо ви набожні, вона — уособлення християнського світу. Якщо ви ліберал, то вона нубуває вигляду філософії просвітителів. Якщо ви людина правих поглядів — то вона постає перед вами оплотом проти варварства відсталих континентів. Якщо ж ви дотримуетесь лівих поглядів — вона втілює в собі інтернаціоналізм, торжество прав людини й допомогу третьому світу»¹. Виходячи з цієї тези не дивно, що в епоху Нового часу були запропоновані нові концептуальні підходи до об'єднання Європи.

Епоху Нового часу традиційно пов'язують з утвердженням буржуазних відносин у Західній Європі. Безумовно, це важлива

¹ Тэтчер, М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира [Текст] / М. Тэтчер : пер. с англ. — М. : Альпина Паблишер, 2003.

соціально-економічна характеристика цієї епохи, проте вона не зводиться лише до неї, оскільки в цей же час відбувалися й інші глобальні процеси, які охопили Західну цивілізацію в цілому. Цивілізаційне зрушення, яке відбулося в цей період, прийнято називати модернізацією.

Модернізація — це складний багатогранний процес, який охопив усі сфери життєдіяльності держави й суспільства. У сфері виробництва модернізація означала індустріалізацію; у соціальній сфері вона була тісно пов'язана з урбанізацією; у політичній сфері модернізація означала демократизацію політичних структур, закладення передумов для формування громадянського суспільства і правової держави; у духовній сфері вона пов'язана з секуляризацією¹.

Ідея об'єднання європейських народів отримала імпульс в епоху Просвітництва, коли вона остаточно втрачає ідентифікацію з християнством і починає розвиватися як світська концепція². Епоха Просвітництва початково була проникнута ідеєю європоцентризму, яка з методологічної точки зору є різновидом культурологічного монізму. Просвітителі були далеко не першими, хто висунув ідею єдності родових основ людства. Ідеї «космосу», «ойкумени», які вказують на відчуття єдності й спільності людей, висловлювалися ще древніми греками. Раннє християнство, яке повною мірою сприйняло цю ідею, про що свідчить широке застосування слова «ойкумена» в Новому Завіті, сприяло суттєвому поглибленню ідеї універсалізму культури³.

¹ Епоха Просвещения в Европе в XV–XVII веках [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://protown.ru/information/hidden/5841.html>

² У процесі модернізації державна влада, соціальний устрій суспільства позбавляються божественної санкції. Вони тлумачаться як людський продукт і підлягають, якщо це потрібно, зміні. Не випадково Новий час — це епоха соціальних революцій, свідомих спроб насильно перелаштувати суспільне життя (Епоха Просвещения в Европе в XV–XVII веках [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://protown.ru/information/hidden/5841.html>).

³ Досить згадати притчу про доброго самаритянина або ключове положення послань апостола Павла про те, що справжній християнин повинен відмовитися від «старої людини» в собі, духовно оновитися «за образом Творителя його, де немає ні елліна, ні іудея, ні обрізаня, ні необрізаня, варвара, скіфа, раба, вільного, але все та в усьому Христос», у яких стираються етнічні відмінності між людьми і затверджується рівність християн незалежно від їх національності — вони рівні у своїй вірі перед Богом.

Позиція культурологічного універсалізму найбільш яскраво і послідовно відображена в ідейних пошуках французьких просвітителів (Вольтера, Монтеск'є, Гердера та ін.), які сповідували ідею світової єдності й прогресу. Існуючі відмінності між народами, на їх погляд, мають суто зовнішній характер і пов'язані з різною швидкістю просування цих народів дорогою історії. Допомогти виправити цей недолік — ось у чому полягає місія Європи, а точніше Франції¹. При цьому для того щоб зняти обвинувачення в експансії, у національному егоїзмі й перевазі, мова йшла про залучення відсталих народів до благ цивілізації (Бісмарк із цього приводу писав: «Я постійно чув слово «Європа» від тих політиків, які хотіли домогтися від інших держав того, чого не наважувалися вимагати від свого власного імені»²), під якою розуміли певний спосіб життя і культури, а після введення терміна «цивілізація» в науковий обіг Гольбахом — раціональний спосіб життя з властивою європейцям формою державності та правопорядку³.

Питання війни і миру в усі часи були однією з глобальних проблем людства. При цьому ідея миру, яка зародилася в давнину, у процесі державно-правового розвитку зазнала певної ево-

¹ У цьому зв'язку варто пригадати слова М. Я. Данилевського: «Але, скажуть, Франція — ще не Європа. Ні, Франція саме Європа, найповніше її вираження» (Культура и этнос [Текст] : учеб. пособие / сост. Л. В. Щеглова, Н. Б. Шипулина, Н. Р. Суродина. — Волгоград : Перемена, 2002. — С. 33–34).

² Тэтчер, М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира / М. Тэтчер : пер с англ. — М. : Альпина Паблишер, 2003 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://society.polbu.ru/thatcher_government/ch69_all.html. У цьому зв'язку варто відзначити, що інколи самі просвітники займали чітко виражену національну позицію, відстоюючи інтереси своєї держави і дискредитуючи історію, політику та культуру своїх конкурентів, як це було у випадку полеміки французьких і іспанських просвітителів (так, у XVIII ст. переважно у французькій літературі Іспанія презентувалася як царство забобонів і невігластва, вороже культурі і прогресу, ніби символ Старого Порядку) (Юрчик, Е. Э. Испанские просветители второй половины XVIII века об исторических судьбах страны : автореф. ... дис. канд. истор. наук : 07.00.03 / Е. Э. Юрчик. — М., 1997 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://lit-prosv.niv.ru/lit-prosv/articles-spa/yurchik-ispanskie-prosvetiteli.htm>).

³ Культура и этнос [Текст] : учеб. пособие / сост. Л. В. Щеглова, Н. Б. Шипулина, Н. Р. Суродина. — Волгоград : Перемена, 2002. — С. 33–34.

люції, набуваючи нових рис і змісту. Гуманісти епохи Відродження наповнили її етичним змістом, проголосивши цінність світу для всіх людей незалежно від їх національної чи релігійної приналежності. У XVII–XVIII століттях, зазначає В. А. Ні, ідея миру збагатилася розробками раціоналістичної філософії і на тлі сформованої на той час міжнародної політичної системи отримала механізми своєї реалізації у вигляді раціонального міждержавного договору й утворення міжнародного арбітражного суду¹, що стало новим кроком на шляху інтеграції європейських держав.

Принципово новим підходом в концептуальних пошуках вирішення проблеми війни і миру, а також у розробці шляхів європейського об'єднання стала ідея запровадження міжнародного суду або «трибуналу світу», яку вперше запропонував чеський мислитель Ян Амос Коменський у трактаті «Загальна рада людському роду» (1670 р.). Ідея була сприйнята й отримала концептуальний розвиток у роботах Вільяма Пенна, Ієремії Бентама, Шарля де Сен-П'єра. Разом з тим ці та деякі інші автори не обмежилися розробкою питання про міжнародний суд, а внесли свій внесок у вирішення питання про організацію і функціонування об'єднаної Європи.

У. Пенн у трактаті «Досвід про теперішній і майбутній мир в Європі, шляхом створення європейського конгресу, парламенту або палати держав» запропонував створити Європейську лігу з метою забезпечення миру в Європі². Спираючись на модель організації влади в Нідерландах, він розробив структуру влади об'єднаної Європи: Генеральні штати, провінції — суверенні держави, що утворюють ці Штати, міста в провінції, що створюють окремі незалежні одиниці і провінційні Генеральні шта-

¹ Ні, В. А. Идея мира в европейской политической мысли Нового времени : генезис и эволюция [Текст] : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.01 / Вера Александровна Ни. — М., 2002. — С. 3–4.

² Пенн, У. Опыт о настоящем и будущем мире в Европе путем создания европейского конгресса, парламента или палаты государств [Текст] / У. Пенн // Трактаты о вечном мире / сост. И. С. Андреева и А. В. Гулыга. — СПб. : Алетей, 2003. — С. 115–135.

ти, а також запропонував принципово новий механізм ухвалення рішень — кваліфікованою більшістю голосів, а також застосування сили в певних випадках¹.

Детальна розробка інтеграційного об'єднання європейських держав була викладена в «Проекті вічного миру» Шарля де Сен-П'єра². У своїй роботі він вивів витоки європейської єдності з політичної та правової спадщини минулого, зокрема законів Юстиніана і Священної Римської імперії, спільності нравів, звичаїв, релігії, науки і знань³. У його проекті передбачалося створення європейської конфедерації дев'ятнадцяти європейських християнських держав незалежно від їх конфесії. Проект містив відповідь на питання про можливий склад конфедерації, її завдання, компетенцію, механізм прийняття рішень і вирішення спорів, принципи фінансування загальних витрат, порядок застосування примусу до держав-порушниць⁴. Незважаючи на те, що проект мав досить деталізований характер, у цілому він викликав скептичні оцінки сучасників⁵.

¹ Пенн, У. Опыт о настоящем и будущем мире в Европе путем создания европейского конгресса, парламента или палаты государств [Текст] / У. Пенн // Трактаты о вечном мире / сост. И. С. Андреева и А. В. Гулыга. — СПб. : Алетейя, 2003. — С. 115—135.

² Трактат «Проект вічного миру в Європі» був вперше опублікований у 1712 р. Істотно доповнений і перероблений, він був перевиданий у 1713 р. у двох томах. У 1716 р. був виданий третій том, а в 1729 р. опублікований скорочений варіант Проекту.

³ Сен-П'єр, Ш. И. де. Избранные места из проекта вечного мира. В изложении Ж.-Ж. Руссо. 1760 [Текст] : пер. с фр. / Ж.-Ж. Руссо, Ш. И. де Сен-П'єр // Трактаты о вечном мире / сост. И. С. Андреева и А. В. Гулыга. — СПб. : Алетейя. 2003. — С. 136—161.

⁴ Там само; Заглядывая в XXI век: Европейский Союз и Содружество Независимых Государств [Текст] / ред. кол. Ю. А. Борко (отв. ред.). — М. : Ин-т Европы РАН, 1998. — С. 24—26.

⁵ Вольтер назвав його нездійсненним, химерою, Фрідріх II вказав на можливість його здійснення, але для цього в Європі не вистачає згоди (Європа : проблеми інтеграції і розвитку [Текст] : монографія в 2 т. Т. 1. История объединения Европы и теория европейской интеграции. — Ч. 1. / под общ. ред. О. А. Колобова. — Н. Новгород : ФМО/ИСИ НИГУ ; Изд-во АГПИ им. А. П. Гайдара, 2008. — С. 43.

Ідею загального миру і європейського об'єднання поділяв також І. Кант. Його праця «До вічного миру» (1795 р.) являє собою найбільш повний, системний, структурований розгляд ідеї миру в філософському і політико-правовому аспектах, що ввібрала в себе всі розробки мислителів попередніх епох і справила вплив на подальший розвиток ідеї миру й її втілення на практиці¹. Якщо спочатку (1793 р.) Кант допускав створення держави народів і навіть транснаціональних інститутів, наділених публічною владою над державами², то згодом (1795 р.) він висловлюється на користь створення ліги (федерації) всіх «вільних держав» з метою забезпечення загальної єдності людства шляхом мирного арбітражу спорів і конфліктів. Він вважав, що якщо певний могутній і освічений народ зміг би створити республіку, яка прагнула б до вічного миру, то вона стала б центром федеративного об'єднання держав, що приєдналися б до неї, щоб на основі міжнародного права забезпечити свою свободу і за допомогою багатьох таких приєднань розширювати кордони союзу³. При цьому він підкреслював, що створення міжнародних інститутів, наділених владою, несумісне з ідеєю міжнародного права, яке засноване на федералізмі вільних держав⁴.

У 1751 р. Вольтер виклав власне бачення об'єднаної Європи. На його думку, це має бути єдина республіка, розділена на провінції, одні з яких — монархії, а інші — змішані політичні системи. При цьому всі провінції управляються на основі загальних принципів загального права і політики⁵.

¹ Ни, В. А. Идея мира в европейской политической мысли Нового времени : генезис и эволюция [Текст] : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.01 / Вера Александровна Ни. — М., 2002. — С. 4.

² Kant, I. Zum ewigen Frieden: Ein philosophischer Entwurf, in *Kleinere Schriften zur Geschichtsphilosophie, Ethik und Politik* 67, 112 (Karl Vorlander ed., 1964).

³ Кант, И. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане. К вечному миру [Текст] / И. Кант ; вст. ст. и прим. С. Ф. Ударцева. — Алматы : ВШП «Еділет», 1999. — С. 86, 90.

⁴ Смирнов, И. А. Международно-правовые проблемы теории и истории европейского единства [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / И. А. Смирнов. — М. : МГИМО МИД РФ, 1992. — С. 11.

⁵ История объединенной Европы [Электронный ресурс] / составители: П. Пальк, В. Маде, Э. Симпсон, Л. Яансалу. — Режим доступа: http://www.edk.edu.ee/ul/el_opik_r.pdf

Питань об'єднання Європи торкнувся у своїх працях і Сен-Сімон. Так, у роботах «Про реорганізацію європейського співтовариства»¹ та «Про заходи проти коаліції 1815 р.» він висловив ідеї формування загальноєвропейського парламенту й обрання ним короля всієї Європи. Для цього він запропонував провести прямі вибори нижньої палати європейського парламенту населенням країн Європи², що забезпечить основу правової єдності континенту. Сен-Сімон вважав, що досягнення «вічного миру» та рівноваги в Європі вимагає вироблення певної мети, здатної об'єднати всіх, — без цього марно сподіватися на успіх у процесі європейської інтеграції. Сен-Сімон також вказав на націоналізм як основну перешкоду до об'єднання європейських народів. Але при цьому він був упевнений, що «настане час, коли всі народи Європи зрозуміють, що спочатку мають бути врегульовані питання, пов'язані із загальним благом, перш ніж можна буде звернутися до національних інтересів...»³. Висловлюючи свої пропозиції про об'єднання Європи, Сен-Сімон одночасно розумів, що його проект не може бути реалізований, а тому слід дочекатися часу, коли всі європейські держави стануть парламентськими режимами.

І. Бентам, викладаючи своє бачення об'єднаної Європи, вказував на необхідність створення єдиних органів влади і насамперед Європейської асамблеї, єдиної армії і розробки загальносоюзного законодавства⁴.

¹ Повна назва «Про реорганізацію європейського співтовариства, або про необхідність і засоби з'єднання народів Європи в єдине політичне тіло при збереженні за кожним із них його національної незалежності» («De la réorganisation de la société européenne, ou de la nécessité et des moyens de rassembler les peuples de l'Europe en un seul corps politique, en conservant à chacun son indépendance nationale»).

² Европа : проблемы интеграции и развития [Текст] : монография в 2 т. Т. 1. История объединения Европы и теория европейской интеграции. — Ч. 1. / под общ. ред. О. А. Колобова. — Н. Новгород : ФМО/ИСИ НИГУ ; Изд-во АГПИ им. А. П. Гайдара, 2008. — С. 46.

³ Там само. — С. 109.

⁴ Бентам, И. План всеобщего и вечного мира [Текст] / И. Бентам // Трактаты о вечном мире / сост. И. С. Андреева и А. В. Гулыга. — СПб. : Алетейя, 2003.

Історики сперечаються з приводу того, кому належить авторство ідеї Сполучених Штатів Європи — Джузеппе Мадзіні або Карло Каттанео¹. Однак достеменно відомо, що на офіційному рівні вперше цей термін використав В. Гюго на засіданні I Міжнародного конгресу миру в Парижі в 1849 р.² Дж. Мадзіні був прибічником ідеї створення «великої федерації народів», у якій держави-члени спільно використовують ресурси, якими вони володіють поодиночки³. Однак він був не цілком послідовним у своїх поглядах, вимагаючи «Кожній нації — держава, однак не більше однієї держави для однієї нації»⁴.

У 1878 р. І. Блончлі у статті «Організація європейського союзу держав» обґрунтував ідею створення політичного союзу держав, який представляв би інтереси всього європейського співтовариства і влада в якому здійснювалася б загальноєвропейськими органами — Федеральною радою і Сенатом⁵.

На III конгресі миру, що пройшов у Лозанні (1869 р.), вперше поряд з назвою «Сполучені Штати Європи» був використаний

¹ К. Каттанео виділяв символи європейської єдності: 1) єдність влади — імператор; 2) єдність законів — римське право; 3) єдність віри — християнство; 4) єдність мови — латинь. Він вважав допустимою лише одну форму єдності європейських народів — федерацію. Світ у Європі може бути досягнутий лише за умови створення Сполучених Штатів Європи (Європа: проблеми інтеграції і розвитку [Текст]: монографія в 2 т. Т. 1. Історія об'єднання Європи і теорія європейської інтеграції. — Ч. 1 / под общ. ред. О. А. Колобова. — Н. Новгород: ФМО/ИСИ НИГУ; Изд-во АГПИ им. А. П. Гайдара, 2008. — С. 58.

² На Конгресі В. Гюго зазначив, що Європа потребує об'єднаного правління, створення великого сенату подібно англійському парламенту, великого братерського арбітражу, загального голосування, створення ринку, відкритого для торгівлі (Гаджиев, К. С. Введение в геополитику [Текст] / К. С. Гаджиев. — М.: Логос, 2004. — С. 273). У 1855 р. він звернувся із закликом створити «Сполучені Штати Європи» і ввести «континентальну валюту, яка спиралася б на європейські капітали і ділову активність 200 млн європейців (Девішев, І. Б. Особенности политики Великобритании в отношении европейской интеграции. 1945–1990-е гг. [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / И. Б. Девішев. — М., 2008. — С. 15).

³ Простаков, В. Интернет-издание Uomini & Imprese. Италия: взгляд на экономические отношения с Россией, 23.11.2004.

⁴ Ноженко, М. В. Национальные государства Европы [Текст] / М. В. Ноженко. — СПб.: Норма, 2007. — С. 19.

⁵ Топорнин, Б. Н. Европейское право [Текст] / Б. Н. Топорнин. — М.: Юристь, 1998. — С. 33–35.

термін «Федерація народів Європи», що свідчило про популярність федералістської моделі об'єднання. Однак, незважаючи на це, федералістам не вдалося наблизитися до реалізації своїх планів. Більш того, на конгресі миру в Лугано (1872 р.) В. Гюго визнає, що альтернативою Європі-Республіці може бути Європа-Імперія, а тому єдиним шляхом побудови СШЄ може бути війна або революція¹. Іншими словами, фактично було визнано, що об'єднання в Європі може відбутися або насильно, або в результаті прийняття політичного рішення на державному рівні.

Наприкінці ХІХ ст. відбувається зміна уявлень про форму і цілі європейського об'єднання. Так, А. Леруа-Больє в 1900 р. запропонував створити унію або асоціацію європейських держав (крім Великобританії та Росії) для надання сприяння в питанні вирішення протиріч у політиці колонізації. При цьому як модель для такої унії пропонувався Німецький союз до 1866 р. або Швейцарський союз до 1848 р., тобто не федеративна, а конфедеративна модель, яка б дозволила максимально враховувати «національну індивідуальність» європейських держав. Таким чином, А. Леруа-Больє одним з перших відмовився від формули «Сполучені Штати Європи» на користь конструкції «Європейський союз»². На користь конфедеративного об'єднання Європи висловився також Г. Ізамберг. Він вважав, що конфедерація повинна бути республікою, а не монархією; являти собою союз держав, що належать до однієї цивілізації і мають спільні інтереси; влада в ній повинна здійснюватися з урахуванням принципу поділу влади; представницькі органи Союзу повинні організовуватися і функціонувати за принципами суверенної рівності держав і пропорційності представництва їх населення³.

Підводячи підсумок аналізу інтеграційних проектів епохи Нового часу, слід вказати, що їх провал, як і на попередніх етапах державно-правового розвитку, був обумовлений перш за все тим,

¹ Европа : проблемы интеграции и развития [Текст] : монография в 2 т. Т. 1. История объединения Европы и теория европейской интеграции. – Ч. 1 / под общ. ред. О. А. Колобова. – Н. Новгород : ФМО/ИСИ НИГУ ; Изд-во АГПИ им. А. П. Гайдара, 2008. – С. 60–61.

² Там само. – С. 61.

³ Чубарьян, А. О. Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира [Текст] / А. О. Чубарьян. – М. : Междунар. отношения, 1987. – С. 211–215.

що тривалий час розробники інтеграційних проектів не повною мірою усвідомлювали, що розвиток об'єднаної Європи і формування в її межах правової системи — це результат не тільки і не стільки правових ідей, концепцій і навіть права в цілому, скільки політики, економіки, культури та соціально обґрунтованих рішень політичного керівництва і суспільства в цілому. Доки в основу об'єднавчого проекту не будуть покладені зрозумілі всім політично, економічно та соціально мотивовані положення, що відображають нагальні потреби та інтереси держав, важко було розраховувати на успіх його реалізації. Саме національні інтереси держав визначали і визначатимуть їх готовність до обмеження свого суверенітету заради участі в інтеграційному об'єднанні. Аналіз історії показує, що в процесі становлення та розвитку об'єднаної Європи визначальну роль відігравали ідеї, які мали не виключно юридичний характер, а виявлялися зумовленими і тісно перепліталися на рівні доктрин і концепцій з ідеями, що відображають інтереси соціально-політичного та економічного плану.

М. Г. Окладная

ЭВОЛЮЦИЯ ИДЕЙ ОБ ОБЪЕДИНЕННОЙ ЕВРОПЕ В ЭПОХУ НОВОГО ВРЕМЕНИ

Рассматривается проблема развития интеграционного процесса в Европе в эпоху Нового времени, анализируются ключевые моменты объединительных проектов, разработанных выдающимися мыслителями эпохи Просвещения.

***Ключевые слова:** европейская интеграция, Новое время, Европейский Союз, Соединенные Штаты Европы.*

M. G. Okladna

EVOLUTION OF THE UNITED EUROPE IDEAS IN THE MODERN PERIOD

The article deals with the problems of the integrative process genesis in Europe in the Modern Period and the keys issues of the integrative projects proposed by the foremost philosophers of the Enlightenment.

***Keywords:** European integration, Modern Period, European Union, United States of Europe.*